

СВОБОДА СОВІСТІ ТА СВОБОДА РЕЛІГІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНА МАТРИЦЯ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

М.Ю. Бабій

*провідний науковий співробітник Інституту філософії
імені Г. С. Сковороди НАН України,
кандидат філософських наук;*

С.І. Присухін

*доцент кафедри суспільних наук
ВНЗ «Національна академія управління»,
доцент кафедри філософії
ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана»,
кандидат філософських наук*

Постановка проблеми. Серед проблем наукового і теологічного дискурсів в історично-темпоральному аспекті константними у своїй актуальності постають теоретичні й практичні питання, пов'язані зі свободою совісті та свободою релігії. Актуалізація уваги до них вітчизняних і зарубіжних науковців та теологів в останні десятиліття значною мірою обумовлена глобалізаційними процесами, суспільними трансформаціями, прагненнями до утвердження вільного, сповненого справедливості життя людей, а також значного заострення проблем формування світоглядно-сислової (в тому числі й релігійної) бази сучасного буття особистості. Самовизначення і самореалізація якої у сфері світогляду й моралі постають сьогодні необхідними й екстраординарними. Означені проблеми без перебільшення є одними з важливих тем соціальної філософії, релігієзнавчої і юридичної наук. Сутнісній, концептуальній своєрідності свободи совісті та свободи релігії, їх парадигмальним основам, присвячений значний масив наукової, теологічної літератури, спеціальних досліджень.

Свобода совісті, свобода віросповідання — постають основою буття демократичного суспільства, важливою передумовою правової демократії та існування інших прав і свобод людини як особи. У цьому зв'язку варто нагадати слова Папи Йоана Павла II про те, що «громадянське й загальне соціальне право на свободу релігії та совісті, оскільки воно заторкує саму глибоку інтимну сферу духу, постає як точка опори, а у відповідному сенсі — є мірилом всіх інших основних прав» [8, с. 41].

Свобода совісті, як і важлива складова частина її структури — свобода віросповідання, явище багатопланове, що заторкує різні аспекти суперечливо-

го буття людини. А це, зрозуміло, вимагає розмаїття підходів щодо пояснення сутнісних характеристик цього феномена і його осмислення в суб'єктивно-екзистенціальному та суб'єктивно-діяльнісному вимірах, у світському й теологічному аспектах. На нашу думку, свобода совісті як категорія соціально-філософського ряду постає однією з найважливіших синтезуючих категорій. Її зміст розкривається через такі субординовані поняття як толерантність, віротерпимість, свобода світогляду, свобода віросповідання, свобода в релігії, самовизначення і самореалізація.

Найважливішим компонентом, системотвірним елементом свободи («свободи без власного імені») постає індивідуальна свобода в аспекті свободи совісті. Адже без свободи совісті людина — це тільки ланка в ланцюзі природних і соціальних детермінацій: без неї вона не може (що дуже важливо. — Авт.) бути суб'єктом духовної діяльності, тобто володіти духовною суб'єктивністю [10, с. 32]. Свобода совісті (свобода віросповідання) як особистісна внутрішня інтенція проявляється лише тоді, коли особа здатна зробити світоглядний вибір.

Важливо зазначити, що сучасна парадигма свободи совісті, а також свободи релігії, відзеркалює багатосторонній розвиток і осмислення цих складних феноменів, драматичної практики реалізації їх принципів у соціальному житті. Парадигма свободи совісті, як і свободи релігії, не є незалежна й самодостатня. Вона постає як наслідок дії (в процесі історичного формування) різних факторів об'єктивного і суб'єктивного виміру, має темпоральні межі, підлягає певному вдосконаленню та уточненню. Йдеться про певну обґрунтовану визначеність позицій, концептуальних підходів, узгодженості щодо сутності свободи совісті і свободи релігії, теоретико-методологічні засади дослідження та інтерпретації.

Існують різні парадигмальні модифікації свободи совісті, а, отже, й свободи релігії, як у філософському, так і в етично-правовому тлумаченнях. Хоча при цьому зберігається так зване «парадигмальне ядро», яке властиве для більшості інтерпретацій означених феноменів: філософська, правова, політична, теологічна, релігієзнавча. Останні мають свої специфічні концептуальні засади, свої підходи та обґрунтування. Сьогодні, як свідчить аналіз літератури, переважає правова парадигма свободи совісті та свободи релігії, яка склалася історично й відображає юридично оформлені концепти, що розкривають правові можливості свободи совісті та свободи буття релігій. Такий підхід є не лише важливим компонентом теорії права, а таким, що знайшов своє відображення у відповідних конституційно-правових нормах, законодавчих актах багатьох держав світу та міжнародних документах щодо права на свободу думки, совісті, релігії та переконань.

Проблема суперечливого утвердження свободи совісті в найширшому значенні (насамперед у релігійній та моральній сферах суспільного життя) продовжує бути предметом перманентних дискусій. Останні нерідко породжують скепсис, відтермінують отримання узагальнених висновків, стають підставою релятивізму, волюнтаризму та суб'єктивізму. Піддається сумніву сама можливість реалізувати в соціально-етичній та правовій сферах принцип свободи совісті. Як наслідок, правова реальність, зокрема постсоціалістичних

держав, втрачає для себе істинний зміст категорії «свобода совісті» та субординуваних з нею понять.

Результати теоретичних досліджень змісту категорії «свобода совісті», здійснених в рамках соціальної філософії, філософії права, юридичних наук, та зокрема католицької теології, свідчать, що віднайти її змістовні характеристики є досить складним завданням. Тому сучасний філософсько-правовий дискурс потребує додаткової аргументації. Постає необхідність зробити певну в теоретичному плані корекцію змісту, структури понять «свобода совісті» та «свобода релігії», внести відповідні поправки в їх парадигму, що визначає їх смислову специфіку, а також певну перспективу подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Означені нами проблеми свободи совісті, свободи релігії не були позбавлені уваги вітчизняних і зарубіжних учених, теологів, зокрема християнських церков. Накопичено якісно новий теоретичний і емпіричний матеріал, цікаві методологічні підходи в осмисленні феномена свободи совісті, свободи буття релігій як в Україні, так і за кордоном. У цьому аспекті представляють релігієзнавчий та правовий, філософський інтерес праці вітчизняних і зарубіжних релігієзнавців, філософів, правознавців, які вивчають проблеми, пов'язані зі свободою совісті, зокрема: В. Бондаренка, В. Єленського, М. Бабія, В. Климова, А. Колодного, С. Бур'янова, А. Пчелінцева, М. Стецкевича, Л. Филипович, П. Яроцького, К. Дурема, Н. Лернера, Т. Ліндхольма, П. Рабіновича та ін. Для нашого дослідження важливим у контексті вищезначеного постають проблеми концептуальної матриці свободи совісті, свободи релігії, репрезентовані у вченні Католицької церкви рішеннями Другого Ватиканського Собору (насамперед Декларація про релігійну свободу «*Dignitatis Humanae*»), енцикліками Пап Римських та іншими документами Магістеріуму.

Мета статті. Дослідити парадигмальні особливості категорій «свобода совісті» і «свобода релігії», які лежать в основі концептуальної матриці Католицької церкви в питаннях свободи совісті.

Основні результати дослідження. Відомо, що кожна конфесія має чіткі, всебічно розроблені норми свого буття: етичні, правові; власні концепти справедливості, особистості та її гідності, прав і свобод, у тому числі свободи совісті. Свобода совісті історично склалася як політично-правова категорія, яка традиційно пов'язується зі ставленням людини як особи до релігії. Однак автори вважають, що категорію «свобода совісті» недоцільно зводити лише до сфери релігійного чи секулярного світосприймання, хоча до них вона має саме безпосереднє відношення.

Загалом світоглядна база людини як особистості — це складне, інтегроване переплетіння різних суб'єктизованих цінностей, орієнтирів, ідей, ідеалів релігійного чи арелігійного, раціонального, ірраціонального, філософського, політичного та правового змісту. Тому прив'язка змісту узагальненого поняття до проблем релігійного самовизначення й самореалізації особистості звучує предметне поле її вияву, «деформує» її сутність.

Очевидним є і той факт, що релігія в просторі означеної сфери постає лише як один із важливих її структурних елементів, однак не покриває її. Тому,

коли ми ведемо мову про проблеми вільного самовизначення і самореалізації людини як особи в релігійній площині, то цей процес ми характеризуємо через поняття «свобода релігії». Це дає можливість стверджувати, що поняття «свобода совісті» і «свобода релігії» тісно взаємопов'язані, однак не є тотожними. Вони співвідносяться як ціле (свобода совісті) і частина (свобода релігії). Свобода релігії постає як свобода релігійної совісті. Тому, аналізуючи католицький підхід до проблем свободи совісті, варто вести мову про поняття «свобода релігії», «релігійна свобода», «свобода релігійної спільноти», а також і «свобода церкви».

Загалом категорія «свобода совісті» охоплює своїм змістом сферу духовного і світоглядного буття людини, в якій особистість вільно самовизначається і самоактуалізується. Якщо коротко, то свобода совісті це умова і можливість вільного духовного самовизначення особистості, спосіб її самореалізації. В філософсько-етичному контексті ця категорія віддзеркалює внутрішню здатність особистості осмислювати, оцінювати різні моральні, світоглядні, в тому числі й релігійні парадигми, вільно, без будь-якого зовнішнього примусу робити завизований власною совістю вибір, переводити їх ціннісно-сміслові параметри в площину своїх переконань, життєвих орієнтирів, забезпечуючи можливість безперешкодної їх самореалізації на основі свого самовизначення. В означеній інтерпретації свобода совісті характеризується як специфічно вибіркова й узгоджена активність свідомості, совісті, волі індивіда, спрямованих на його самовизначення у світоглядній сфері щодо необхідних життєво-сміслових засад його буття. Свободу совісті справедливо розглядають як атрибутивну ознаку особистості. Попередньо зазначимо, що категорію «свобода совісті» в католицькому її прочитанні почасти тлумачать як одне з визначальних прав людини: право кожної людини вибирати для себе систему духовних цінностей [6, с. 575]. Отже, свобода совісті (як аспект вільного самовизначення особистості) у сфері конкретного віросповідання постає як свобода релігійної совісті або як свобода віросповідання.

Філософсько-етичний підхід в аналізі проблеми зумовлює необхідність розгляду діалектики взаємозв'язку свободи і совісті, що виключає осягнення філософської суті досліджуваного феномену лише через етимологічний поділ поняття «свободи совісті» на його складові «свобода» і «совість». Свобода і совість мають багато спільного і водночас окремого. Совість нерідко визначають як здатність особи здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і водночас давати критичну самооцінку своїх дій і вчинків. Це також здатність особи до «самовизначення» в діях і вчинках. Останнє лежить в основі поняття «свобода». Однак маючи спільну природу і спільне предметне поле, кожне з цих понять має свій специфічний зміст, форму прояву, свої оціночні критерії та функції, свої основи.

Свобода совісті не є простим етимологічним поєднанням цих двох понять. Відомо, щоб вивчити ціле, в ньому виокремлюють більш прості складові, і лише потім досліджують його. В нашому випадку окремі частини цілого (свобода і совість) за своєю сутністю не дають можливості повного осягнення

цілого (свободи совісті). Зауважимо у цьому зв'язку, що своєрідність загально-методологічного підходу до означеної проблеми полягає не просто в механічному поєднанні складових елементів поняття «свободи совісті», а в їх діалектичній взаємодії, з урахуванням того, що загальне завжди виявляє себе в конкретному. Ціле є складнішим за просту суму його структурних компонентів. Унікальність цього цілого (свободи совісті) зумовлена не тільки багатоаспектністю його вияву, а і взаємодії з іншими поняттями і категоріями, зокрема такими, як «свобода думки», «свобода слова», «свобода переконань», а також взаємообумовленості «свободи совісті» і понять, що розкривають її релігійно-навчу сутність: «віротерпимість», «свобода релігії» (свобода релігійної совісті), «свобода віросповідань», «свобода в релігії». Підкреслюючи відносну самостійність зазначених понять, варто наголосити на неподільній єдності їх як стосовно теоретичного змісту, так і явищ та процесів індивідуального та суспільного буття, які вони відбивають.

Філософська категорія «свобода совісті» виявляє свою сутність і специфічність через єдність внутрішнього і зовнішнього аспектів. Саме тому прояв внутрішнього аспекту свободи совісті через процес самовизначення дає змогу зрозуміти механізм і зміст «набуття внутрішнього духовного досвіду». На думку відомого російського філософа І. О. Ільїна, «зовнішня свобода потрібна людині для того, щоб стати духовним центром, щоб набути внутрішньої свободи. Внутрішня свобода є ніщо інше, як жива духовність людини» [3, с. 176].

Зауважимо, що зміст внутрішнього аспекту свободи совісті (внутрішньої свободи совісті) інтегрує у собі два важливих моменти: це, по-перше, автономність, незалежність, суверенність вільного суб'єкта, що духовно і світоглядно самовизначається, набуває «внутрішнього духовного досвіду» і, по-друге, спрямованість цих дій (вибір) на саму особистість, тобто через самовизначення в площині духовних, життєво-смыслових орієнтирів і цінностей. Автономність суб'єкта свободи, плюралізм цінностей складають важливу умову для вільного вибору. Водночас свобода совісті постає умовою і засобом, можливістю самоствердження, саморозвитку, самовдосконалення особистості. В такому контексті самореалізація, це, одночасно, і спосіб формування життєвої мети, і засіб її досягнення, і результат. Самореалізація потребує відповідних умов, правового забезпечення, певних визначених законом обмежень і самообмеження на особистісному рівні.

Ці два (внутрішній і зовнішній) аспекти свободи совісті у своїй нерозривній єдності і дають змогу осягнути сутнісний зміст цього феномена. Відзначимо, що релігійне самопізнання особистості, або свобода у виборі одного чи іншого віросповідання теж підпадають під запропоновану дефініцію свободи совісті. Однак у цьому випадку остання постає як свобода релігійної совісті і співвідноситься лише з релігійною сферою надзвичайно широкого предметного поля, духовного, морального, і культурного світоглядного буття людини.

Означене дає можливість експлікувати сучасні концептуальні підходи Католицької церкви до проблеми свободи совісті, до проблеми свободи релігії. З огляду на це варто нагадати, що Католицька церква пройшла важкий тернис-

тий шлях як до визнання свободи совісті як важливого права людини, так і в аспекті формування нею власних узагальнених концептуальних підходів із цих питань. Практично до Другого Ватиканського Собору (1962-1965 рр.) церква негативно ставилась до того, що «називалося модерним лібералізмом з його наголошуванням на свободі в усіх її формах» [12, с. 350].

Відомо, що на початку виникнення і розвитку християнської культури були уже сформульовані і озвучені для широкого загалу принципи християнської віротерпимості. Наприклад, Тертуліан (бл. 160-222 рр.) стверджував, що «природне і цивільне право потребує, щоб кожний міг поклонятися тому, чому бажає» [6, с. 575]. На цій основі Тертуліан робить висновок – заклик: «Тож дайте можливість одним поклонятися істинному Богу, а іншим – Юпітеру; одним підіймати руки до неба, а іншим – до жертovníка віри» [9, с. 60].

Скажімо, Міланський едикт Костантина I (313 р.) містить ряд положень, згідно з якими утверджується право віруючих на свободу віросповідання: «Нікому не забороняється вільно вибирати і дотримуватися християнської віри, і кожному дарується свобода звернути свої думки до тієї віри, яка, на його думку, найбільше йому підходить» [6, с. 575-576]. Але незважаючи на це, римські імператори активно використовували державну владу для регулювання релігійного життя за допомогою насильства, підтримуючи ті чи ті релігійні організації через заперечення (знищення) інших релігійних організацій як опозиції.

Августин Блаженний (354-430 рр.), який спочатку виступав проти використання сили щодо релігійної опозиції (єретиків), але згодом він поміняв свою позицію, озвучив своє кредо (принцип) «*compelle intrate*» («застав увійти»), що співзвучно з біблійним «наполягай увійти, щоб дім мій наповнився» (Лк. 14, 23), згідно з яким людину потрібно «переконати прийти» до церкви.

Відомий діяч Католицької церкви Тома Аквінський (бл. 1224-1274 рр.) активно наголошував на тому, що християнам не потрібно насильно залучати до своєї віри нових послідовників. Наприклад, у своїй знаній «Сумі теології» він писав: «Існують невірні, які ніколи не мали християнської віри, це язичники і іудеї, таких у жодному разі не можна насильно залучати до віри, щоб вони повірили, тому що віра є актом волі... Але є невір'я людей, які вже колись прийняли віру, які є єретиками і відступниками. Таких потрібно тілесно примушувати, щоб вони ... притримувались того, що колись прийняли» [6, с. 576]. Він акцентував увагу на відповідальності щодо дій і вчинків, які торкаються людської совісті: діяти проти совісті завжди погано, навіть тоді, коли совість помиляється («Сума теології»). Згодом св. Альфонс Марія де Лігуорі (1696-1787 р.), а потім фундатори християнської етики розвинули зазначене положення в принцип: особа має моральний обов'язок слідувати настановам своєї совісті [5, с. 199-201]. Але загалом у Середньовіччі принцип свободи совісті і свободи віросповідання так і не став помітним у контексті морально-правової культури того часу.

Розвиток і утвердження ідей релігійної свободи в межах європейської духовної культури розпочинається з Нового часу під впливом Реформації (особливо пуританських громад). Наприклад, виникнення ідеї про існування

єдиної універсальної «природної релігії», яка лежить в основі всіх істинних релігій і конфесій. Значний внесок в осмислення і захист релігійної толерантності зробили Б. Спіноза, Д. Локк, а також окремі представники філософії доби Просвітництва.

Лібералізм XVIII-XIX ст. став пропагувати принцип свободи совісті як один із основних пріоритетів у розвитку соціально-економічного життя. Ліберальні вчення того періоду у вирішенні політичних проблем виступали з позиції гострої критики клерикалізму, що зачіпало інтереси церкви загалом. Магістеріум Католицької церкви був вимушений надати критику позиції лібералізму, в тому числі і в питаннях щодо тлумачення свободи совісті у сучасному світі (наприклад, в енцикліці Папи Григорія XVI (понтіфікат 1831-1846 рр.) «*Mirari vos arbitratur*» (15.08.1832 р.) підкреслювалось, що ліберальна свобода совісті є об'єктом для критики тому, що вона є наслідком індиферентизму, а, отже, може кваліфікуватися «як абсурдно помилкове судження») [5, с. 1458].

З другої половини XIX ст. в Католицькій церкві відбулась трансформація підходу в тлумаченні свободи совісті. В енцикліці «*Libertas*» («Свобода», 20.06.1888 р.) Папа Лев XIII (понтіфікат 1878-1903 рр.) зазначав, що церква заперечує свободу совісті не саму по собі, а лише її викривлений зміст, що є наслідком окремих підходів лібералізму, які вважали, що тільки людський розум є джерелом істини в питаннях моральності.

Відзначимо також, що в енцикліці «*Mystici Corporis Christi*» («Містичне тіло Христа», 29.06.1943 р.) Папа Пій XII (понтіфікат 1939-1958 рр.) засудив насильницькі методи залучення нових віруючих до Католицької церкви: «Якщо хтось змушений прийняти католицьку віру проти його волі, наше почуття обов'язку вимагає, щоб ми засудили цей факт» (*Mystici*, п. 104) [13].

Папа Йоан XXIII (понтіфікат 1958-1963 рр.) в енцикліці «*Pacem in terris*» («Мир на землі», 11.04.1963 р.) дав своє бачення права на свободу думки і віросповідання. «До прав людини слід зараховувати і те, що вона повинна мати змогу поклонитися Богові, згідно з мірилом власної совісті та публічно сповідувати свою релігію... людина має непорушне право вибирати той спосіб життя, якому віддає перевагу: або створити сім'ю, в розбудові якої чоловік і жінка користуються рівними правами й обов'язками, або прийняти чин священничого чи монашого життя» [4, с. 6].

Другий Ватиканський Собор (1962-1965 рр.) став переломним моментом у житті Католицької церкви, в тому числі й щодо проблем свободи релігії. Він започаткував екстраординарні зміни у позиції церкви щодо прав людини, її свобод. Собор прийняв Декларацію про релігійну свободу — «*Dignitatis Humanae*» («Гідності людської», 07.12.1965 р.), яка вивела католицьке вчення про свободу совісті і релігії на рівень із модерною Західною думкою щодо цих проблем. Собор сформулював свою доктринальну позицію щодо свободи релігії, головним принципом якої постала гідність людської особи.

Декларація «*Dignitatis Humanae*» констатувала, що «людська особа має право на релігійну свободу. А ця свобода є в тому, що всі люди повинні бути вільні від примусу, чи з боку одиниць, чи з боку громадських спільнот і всякої

людської влади, і то так, щоб у релігійних справах ніхто ані не був змушуваний поступати проти власної совісті, ані був перешкоджуваний діяти по своїй совісті і приватно, і публічно, особисто, чи в спілці з іншими, в належних межах» [1, с. 376-377]. Крім того Декларація наголошувала, «що право на релігійну свободу є справді основане в самій гідності людської особи, як її пізнаємо і з Божого об'явленого слова, і з самого розуму. Це право людської особи на релігійну свободу в правовому устрої суспільности треба так визнати, щоб стало воно правом громадянським» [1, с. 377].

Разом з тим підкреслюється, що люди зобов'язані також прийняти пізнану правду й усе своє життя підпорядковувати вимогам цієї правди: «Всі люди зобов'язані шукати правду, передовсім у тому, що відноситься до Бога та Його Церкви і її, пізнавши, прийняти і зберігати» [1, с. 376]. Декларація «*Dignitatis Humanae*» центром концепції свободи релігії визначила принцип захисту та утвердження людської гідності, який став своєрідним базисом свободи релігії. Католицька церква наголошує на своїй вірності «євангельській правді» і стверджує, що йде «слідами Христа і апостолів», коли визнає модус гідності людини та «підтримує справу релігійної свободи (коректніше, свободу релігії, свободу віросповідань. — Авт.) як таку, що відповідає Божому об'явленню» [1, с. 376]. З огляду на це, Католицька церква розуміє людську гідність як моральну передумову й джерело самої ідеї права людини на свободу віросповідання і всіх її інших прав.

Останнє розглядається у площині християнських антропології та етики і есплікується як найвища сакральна цінність. Характерно, що в Преамбулі Хартії основних прав Європейського Союзу (07.12.2000 р.) гідність особи подається в такому ж значенні — як «неподільна та універсальна цінність»: людська гідність є недоторканною, вона підлягає повазі та захисту (розд. 1, ст. 1); кожен має право на свободу і особисту недоторканність (розд. 2, ст. 6) [11]. Таким чином, категорію гідність людини варто розглядати як основоположний фундаментальний принцип католицького вчення про права людини і зокрема права на свободу віросповідання.

Декларація про релігійну свободу «*Dignitatis Humanae*» розкриває смисл і основні складові концептуальної матриці католицького розуміння свободи релігії (релігійної свободи), визначає принципи її уможливлення як на індивідуальному, так і спільнотному рівнях. Декларація наголошує на необхідності визнання колективної свободи віросповідання, тому що «в суспільній природі людини та в самому характері релігії ґрунтується право, згідно з яким люди за своїми релігійними переконаннями, можуть свобідно скликати сходи, чи основувати виховні, культурні, харитативні, громадські товариства» [1, с. 380]. За громадами віруючих людей визнається право на самоврядування за умов поваги до існуючого громадського порядку, право публічно здійснювати і сповідувати віру в найвище Божество, право на релігійну освіту віруючих.

Другий Ватиканський Собор визнав право кожної сім'ї «свобідно улагоджувати своє домашнє релігійне життя, під кермою батьків» [1, с. 380], надаючи батькам право самостійно «визначати справу релігійного вишколу своїх дітей, відповідно до свого власного релігійного переконання» [1, с. 380]. Обов'язком

світської влади Другий Ватиканський Собор вважає охорону і підтримку недоторканності прав людини: «Зasadничо до обов'язків кожної цивільної влади належить берегти і спомагати непорушні права кожної людини. Тому цивільна влада справедливими законами і іншими пригожими засобами має успішно перейнятися охороною релігійної свободи всіх громадян та створити сприятливі умови для плекання релігійного життя, щоб громадяни справді користалися правом свободи релігії та виконували свої обов'язки, а сама суспільність, щоб могла втішатися благами справедливості й миру, які походять з вірності людей стосовно бога і його святої волі» [1, с. 381]. Суспільство і світська влада, на думку церкви, мають право захищати себе від зловживань, які можуть виникнути під прикриттям реалізації принципів свободи совісті.

Відзначимо, що принцип свободи релігії поступово постав одним з аксіоматичних зобов'язань більшості держав світу, багатьох конфесій і сьогодні він визнається практично повсюдно. Цей принцип, хоча і з певними модифікаціями, прийнятий і законодавчо легітимізований в більшій частині країн. Разом із тим існують принципи свободи віросповідання, які не визнаються як окремими державами, так і окремими християнськими конфесіями, зокрема й католицькою. Йдеться передовсім про принцип свободи на можливу зміну католицького віросповідання (хоча II Ватиканський Собор зауважив, що повага, на яку може претендувати кожна релігійна традиція, має гарантуватися також кожному релігійному переконанню та релігійній спільноті).

Право на свободу релігії не може бути підставою для зухвалого і нетолерантного ставлення до інших релігій та церков. Подібних випадків, на жаль, у міжконфесійних відносинах сьогодні є чимало. Свобода релігії і повага до права на свободу совісті (віросповідання) в реальній дійсності ще далека від свого ідеалу. Спектр дискримінацій і нетерпимості в міжрелігійних відносинах залишається достатньо широким. І тому, повторимо ще раз, справедливу вимогу, зафіксовану в Декларації про релігійну свободу: «В користуванні всякими свободами треба зберігати моральну засаду особистої і громадської відповідальності: в користуванні своїми правами поодинокі люди і соціальні громади обов'язані моральним законом зважати і на права інших, і на свої обов'язки стосовно інших, і на загальне благо всіх. З усіма треба поводитися по справедливості й гуманності» [1, с. 382].

Таким чином, Декларація «*Dignitatis Humanae*» дала своєрідний ключ до вирішення проблеми свободи совісті і свободи релігії Католицькою церквою в контексті «взаємозалежності та інституціоналізації» прав людини. Після Собору розпочалася активна робота з розширення богословської бази прав людини. Значну роль у цьому процесі відіграв Папа Йоган Павло II, який права людини, її свободи, зокрема й свободу релігій, поставив у центр своєї діяльності. Як слушно зауважує Дж. Браєн Гер, «католицька церква, яка так довго жила підозрою щодо ідеї релігійної свободи, мала Папу, який стверджував, що право на релігійну свободу є фундаментальним або основоположним, на яке опираються всі інші права людини» [2, с. 216].

Висновки. Католицька церква в різних документах, зокрема в Декларації «*Dignitatis Humanae*» (прийнятій Другим Ватиканським Собором), теологіч-

но обґрунтувала право на свободу релігії і практично підтримала закріплені в світській системі людських прав принципи свободи совісті (свободи віросповідання), до яких належать: фундаментальність і універсальність права на свободу віросповідання; вільне самовизначення особистості щодо конкретного релігійного світогляду (принцип внутрішньої свободи); вільна самореалізація віруючої людини в рамках свого віросповідного вибору (зовнішня свобода); безперешкодна діяльність відповідно до вимог власного сумління; свобода сповідання своєї релігії як приватно, так і публічно, індивідуально чи разом зі своїми одновірцями; відокремлення церкви від держави і свобода церкви; свобода від приневолення «з боку будь-якої людської влади». Люди мають бути вільними від примусу в релігійних справах. У цій площині ніхто не повинен поступати проти власної совісті; обов'язку й відповідальності; свобода одержання релігійної освіти, релігійної інформації. Права батьків, опікунів забезпечувати навчання і виховання своїх дітей у відповідності з власними релігійними переконаннями; обмеження свободи релігії мають бути визначені законом і бути необхідними.

Ці принципи певною мірою контамінують з принципами свободи релігії, які знайшли своє відображення в міжнародних правових документах, що стосуються свободи совісті, свободи віросповідання, зокрема в Загальній Декларації прав людини (ст. 2, 18, 19), Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (ст. 18), Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань (ст. 1-8), Європейської конвенції прав людини (ст. 9, 10), Підсумковому документі Віденської зустрічі представників держав-учасниць наради з безпеки і співробітництва в Європі (ст. 16-19) та інших документах такого типу [7]. В них йдеться про тісну співвідносність, а не конфронтацію принципів, концептуальних засад католицького розуміння свободи релігії і основоположень сучасної ліберально-індивідуалістичної парадигми свободи совісті й віросповідання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про релігійну свободу «Гідності людської — *Dignitatis Humanae*» / Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. — Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1996. — С. 375-392.
2. Дж. Браєн Гер. Католицизм і демократія: конфлікт зміни та співпраця // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти. У 2-х т. — Т. 1. — Львів, 2000. — С. 201-218.
3. Ильин И.А. Путь к очевидности. — М.: Республика, 1993. — 432 с.
4. Іван ХХІІІ. Мир на землі. Енцикліка Папи Івана ХХІІІ про встановлення миру між усіма народами в істині, справедливості, любові та свободі. — Львів: Вид-во «Свічадо», 2008. — 53 с.
5. Католическая энциклопедия. Т. I. А-З. — М.: Изд-во Францисканцев, 2002. — 1906 с.
6. Католическая энциклопедия. Т. IV. Р-Я. — М.: Научная книга, Изд-во Францисканцев, 2011. — 1910 с.

7. Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів (витяги). — Видання друге (допрацьоване і доповнене) / Упорядник, автор передмови і приміток к. філос. н. М. Ю. Бабій. — К., 2006. — 164 с.

8. *Султанов А.Р.* О свободе совести и ее защите. // Религия и право. — 2008. — № 2. — С. 40-43.

9. *Тертуллиан К.* Апология // Творения Тертуллиана. — СПб, 1849. — С. 60.

10. *Финогентов В.* О свободе совести и мировоззренческом детерминизме. // За здравый смысл. — 2009. — № 2. — С. 32

11. Хартия основных прав Европейского Союза [Електрон. дан.]. — Режим доступу: http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524, вільний. — Мова рос.

12. *Чарльз Е. Курран.* Релігійна свобода і права людини у світі та церкві: християнська перспектива // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти. У 2-х т. Т. I. — Львів : Свічадо, 2000. — С. 342-369.

13. *Mystici Corporis Christi.* Encyclical of Pope Pius XII on the Mystical Body of Christ to our venerable brethren, patriarchs, primates, archbishops, bishops, and other local ordinaries enjoying peace and communion with the apostolic see [Електрон. дан.]. — Режим доступу: http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_29061943_mystici-corporis-christi_en.html, вільний. — Мова англ.

Бабій М., Присухін С. Свобода совісті та свобода релігії: концептуальна матриця Католицької церкви

Стаття присвячена дослідженню парадигмальних особливостей категорій «свобода совісті» і «свобода релігії», які лежать в основі концептуальної матриці Католицької церкви в питаннях свободи совісті.

Ключові слова: свобода, свобода совісті, свобода релігії, релігійна свобода.

Бабій М., Присухин С. Свобода совести и свобода религии: концептуальная матрица Католической церкви

Статья посвящена исследованию парадигмальных особенностей категорий «свобода совести» и «свобода религии», которые лежат в основе концептуальной матрицы Католической церкви в вопросах свободы совести.

Ключевые слова: свобода, свобода совести, свобода религии, религиозная свобода.

Babii M., Prysukhin S. The freedom of conscience and liberty of religion: a conceptual matrix of the Catholic Church

The article is concerned with research into the paradigm peculiarities of categories «freedom of conscience» and «liberty of religion» which underlie of conceptual matrix of Catholic Church regarding liberty of conscience.

Keywords: freedom, freedom of conscience, liberty of religion, religious liberty.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2013.